

Ю. А. Арэшка

Навук. кір. – Т. А. Фіцнер, канд. філал. навук, дацэнт

ТЫПЫ ЖАНЧЫН У ЗБОРНІКУ Я. БАРШЧЭЎСКАГА “ШЛЯХЦІЦ ЗАВАЛЬНЯ...”

У артыкуле прааналізаваны твор Яна Баршчэўскага “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”, на прыкладзе якога асэнсаваны два супрацьлеглыя тыпы жанчын – гэта вобразы набожных і чыстых дзяўчын, якім супрацьстаяць вобразы жанчын-чараўніц. Звяртаецца ўвага на значэнне жаночых вобразаў у творчай спадчыне Яна Баршчэўскага.

Ян Баршчэўскі ў сваіх творах праз жаночыя вобразы імкнецца да выкрыцця шэрагу чалавечых заганаў, што, у сваю чаргу, ставіць перад аўтарам дастаткова значныя, задачы, звязаныя з увядзеннем жаночых персанажаў у змест яго апавяданняў. У зборніку «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» Я. Баршчэўскім раскрываюцца тыповыя жаночыя вобразы, характэрныя для яго творчай спадчыны.

Першы тып жанчын – звычайна маладыя набожныя дзяўчыны, якія становяцца ахвярамі мужчын, што прадалі душу д’яблу.

Напрыклад, у першым апавяданні «Пра чарнакніжніка і пра цмока, што вылупіўся з яйка, знесенага пеўнем» мы знаёмімся з сялінамі Карпам, які «жывучы з дзяцінства ў маёнтку, зрабіўся лайдаком, да таго ж упартым і непаслухмяным» [1, с. 15]. Закахаўшыся ў Агапку, што «пекная была дзяўчына: здаровая, румяная, як спелая ягада. Даўней, як прыбярэцца і прыйдзе на кірмаш з жычкаю ў касе, у чырвонай шнуроўцы – свеціцца, як свет макавы, усе не могуць на яе наглядзецца» [1, с. 15–16]. Карпа, карыстаючыся магіяй і сувязямі з чараўніком Парамонам, дамагаецца дзяўчыны, нягледзячы на тое, што яна не кахае яго. Мы ўжо бачым, што дзяўчына тут – гэта звычайная ахвяра, якая не можа сама распараджацца сваім лёсам. Гэта раскрываецца нават і праз відавочныя змены ў знешнасці маладой дзяўчыны падчас вяселля: «Яна <...> смутная, твар – бледны: змянілася ўся, нібы ў яе сухоты, бляск вачэй пагашаны слязьмі» [1, с. 18].

Агапка ў апавяданні вымушана падпарадкоўвацца загадам мужа нават у дачыненні да знешняга выгляду. Карпа ёй «забараніў

насіць шнураўку і хустку, а загадаў апрацаваць гэтыя паркалёвыя сукенкі, якіяносяць шляхцяны» [1, с. 21], што не было характэрна для гэтай дзяўчыны, або «аднойчы загадаў, каб ні з адным парабкам не размаўляла, і гневаўся, што яна нерушлівая» [1, с. 21]. Агапка, не спрачаючыся, выконвала кожны загад свайго мужа, што гаворыць аб пакорлівасці дзяўчыны, праз якую Ян Баршчэўскі спрабуе намаляваць яе саюз з «гаспадарамі Карпы».

Агапка зараз вымушана спадзявацца толькі на дапамогу з боку бацькоў і Бога. Калі да яе першы раз прыходзіць цмок, Агапка адразу ж звяртаецца да Прачыстае Маці Сірацінскае. Пасля дзяўчына кліча на дапамогу бацькоў, якія таксама, карыстаючыся царкоўнымі атрыбутамі, актывізуюць сілы добра: «Дробныя, як град, каменьчыкі, вылятаючы з цёмных куткоў, адскоквалі ад сцен; і камяні па некалькі фунтаў выляталі з-за печы, аднак бацькі і дачка, заклікаючы на дапамогу Прачыстую Маці, цэлымі выбеглі за дзверы» [1, с. 24].

Можна зрабіць выснову, што лёс Агапкі склаўся дастаткова трагічна. Карпа, які імкнуўся да лёгкага і пры тым багатага жыцця, вырашыў, што самым простым спосабам для дасягнення сваёй мэты будзе саюз з нячыстай сілай. Агапка ж у творы намалявана як дзяўчына з чыстай душой, яе вобраз Ян Баршчэўскі супрацьпастаўляе галоўнаму герою апавядання, выкрываючы легкадумства і свавольніцтва Карпы.

Даследчык М. Хаўстовіч казаў пра Агапку наступнае: «Тое, што ёй давалося перажыць, хутка звяло яе ў магілу. Але за ейны ўчынак, за ейную перамогу над злом Ян Баршчэўскі кананізуе сваю гераіню» [2, с. 86]. Пацверджанне слоў навукоўцы мы знаходзім на старонках апавядання: «У сваім дабрачынным і цнатлівым жыцці была яна прыкладам усім кабетам нашае ваколіцы. Хоць было гэта даўно, аднак і цяпер там, дзе яна са слязьмі палівала кветкі, зелянеюць вішні і яблыні, і краскі тыя кожную вясну найпрыгажэй цвітуць, дзяўчаты ў святочныя дні плятуць з іх вянкi і аздабляюць абраз Прачыстае Маці» [1, с. 24].

З падобнай сітуацыяй мы сустракаемся і ў апавяданні «Зухаватая ўчынка». Галоўны герой Васіль – «вялікі гультай і свавольнік» [1, с. 26] – вельмі падобны на Карпу. Сюжэт апавядання зноў пабудаваны вакол вяселля галоўнага героя. «Шлюб патрэбен пісьменніку, каб даць мажлівасць герою або выправіцца, або, наадварот, выявіць ягоную сапраўдную сутнасць» [2, с. 87], – заўважае М. Хаўстовіч. Каб набыць багацце і звярнуць на сябе ўвагу маладой дзяўчыны Алюты, Васіль шукае дапамогі ад рук цёмнай магіі, ідзе на службу да

нячыстай сілы: «Калі Васіль пачуў ад апекуна, што не будзе мець ніякае дапамогі, вырашыў шукаць скарбы, нават калі б і былі яны закліятыя ці моц шатанскую мелі» [1, с. 28].

Такім чынам, праз набожныя, чыстыя і светлыя жаночыя вобразы з дапамогай метафары каханья Ян Баршчэўскі паказвае, што не ўсе беларусы XIX ст. бачылі грахоўнасць у супрацоўніцтве з іншаземцамі-захопнікамі, паказаных у творах праз вобразы д'яблаў, цмокаў і іншай нячыстай сілы.

Другі тып жанчын – чараўніцы. Ян Баршчэўскі гаворыць пра «ведзьменскі» пачатак, які мы разгледзім на прыкладзе жаночых вобразаў – чараўніц Арыны і Аксіні.

Пра гераіню апавядання «Зухаватыя ўчынкi» Арыну «ходзяць чуткі, што яна кабета злая і чараўніца» [1, с. 28]. Акрамя таго, адзін з мясцовых жыхароў Грышка паведаміў сваю гісторыю сустрэчы з чараўніцай: «Аднаго разу ўвечары, як сонца села, вяртаўся ён з касою з поля дамоў і пачуў голас чараўніцы, якая выклікала каровы, называючы кожную паводле масці. У вечаровай цішы чуваць было, як па вёсках адзываліся рыкам каровы; зарыкалі таксама і ў ягонай аборы. Ён перапалохаўся, што застанеца без малака, бяжыць туды, адкуль чуўся голас, каб даведацца, хто тая чараўніца, падкрадваецца аселіцаю і што ж бачыць? Арына, седзячы на плоце з ускудлачанымі валасамі, дзікім спевам спраўляла чары» [1, с. 2–31]. Яна паказана нам жанчынай, якая, карыстаючыся цёмнай магіяй, крадзе малако ў кароў; даследчык М. Хаўстовіч сцвярджае, што, згодна з міфалагічнымі традыцыямі нашай краіны, «падобныя забабоны дастаткова распаўсюджаныя на ўсёй тэрыторыі Беларусі» [2, с. 91].

Цікавым з'яўляецца і той факт, што Ян Баршчэўскі прыводзіць яшчэ адзін прамы доказ ведзьменскага пачатку Арыны ў моманце з ператварэннем жанчыны ў сароку. Калі той самы мужчына, пра якога мы ўзгадвалі раней, убачыў, што Арына крадзе малако ў кароў, ён не на жарт спужаўся і вырашыў скарыстацца боскай дапамогай: «Дык бяжыць дадому і кладзе над дзвярамі ў аборы свяцонья зёлкі і васковую свечку. Ледзь адышоў колькі крокаў, бачыць, прылятае сарока, разграбае зёлкі і дзяўбе свечку. Грышка бяжыць у хату, хапае стрэльбу, набітую дробным шротам. Стрэліў – пасыпаліся пёркі, аднак сарока паляцела прэч» [1, с. 31]. Па словах фалькларыстаў, пераўтварэнне ў сароку і сведчыць аб тым, што Арына – ведзьма, бо толькі яны, па народных павер'ях, могуць ператварацца ў сароку. М. Хаўстовіч заўважае, што ў творы «ствараецца міфалагема сарокі як носьбіта зла, каб пазней рэалізавацца ў восьмым апавяданні» [2, с. 91].

Восьмае апавяданне «Белая Сарока» ўжо сваёй назвай нам падказвае, пра якую з'яву будзе ісці гаворка ў творы. Чараўніца Аксіня, або Белая Сарока «мудрасцю свет здзіўляе, яе твар – цуд прыгажосці, постаць высокая, велічная; адзенне з дарагіх дыяментаў і перлаў, жыве ў палацы, якога ты яшчэ ніколі не бачыў; ёй кланяюцца багатыя паны і мудрыя галовы, духі па яе загадзе здабываюць скарбы з зямлі і мора, дзікіх мядзведзяў прывучыла да сябе, і яны, як пакорлівыя сабакі, заўсёды гатовыя ёй служыць. Словам, яна мацнейшая за ўсіх чарнакніжнікаў. Толькі часам убіраецца ў пёры белае птушкі, калі хоча бачыць тых, хто спрыяе ёй; і іх узнагароджвае, узбагачае, робіць шчаслівымі» [1, с. 100]. Аксіня ў апавяданні карыстаецца дапамогай ахвяраў зла, аб чым гаворыцца ў тэксце: «Тая страшная чараўніца патаемна разаслала ва ўсе бакі шкоднікаў, каб яны крыўдзілі бедных сялян» [1, с. 104]. Гэтыя істоты добра разумеюць сваё няшчаснае безвыходнае становішча, але карыстаюцца дабротамі, якія прапануе цёмная магія дзеля свайго існавання, памнажаючы зло.

Чараўніца Аксіня з'яўляецца галоўным персанажам і чацвёртага апавядання «Ваўкалак», якое раскрывае гісторыю гаротніка Маркі, што ператварыўся ў ваўкалака, які ў сваю чаргу пачаў шкодзіць усім з-за няспраўджанага кахання. Марка крадзе дзяўчынку Ганну і пакідае яе адну на волю лёсу. Вось, што ён сам гаворыць пра гэты выпадак: «Нясу сваю здабычу ўсё далей у глыб лесу; там, адкуль малая ўжо не вернецца сама да хаты, кідаю яе» [1, с. 42]. Марка сустракаецца з гэтай дзяўчынкай у хаце Аксіні, якая ў творы «лёгка ператварае людзей у звяроў і зноў вяртае ім чалавечае аблічча» [1, с. 42]. Тыя, хто паддаўся чарам Аксіні, вымушаны пакутаваць у яе хаце, а успаміны пра былое жыццё толькі пагаршаюць іх цяжкі эмацыйны стан.

Пакутнікі ведаюць і пра існаванне кветкі, якая дае магчымасць на некаторы час вярнуць сваё чалавечае аблічча. Ваўкалак Марка аднаго разу «ўбачыў тую траву з дробненькімі блакітнымі кветкамі; як толькі яе сарваў і праглынуў, адразу ж прыняў чалавечае аблічча» [1, с. 43]. Невыпадкава Ян Баршчэўскі пасля гэтага зноў уводзіць у твор вобраз Ганны, якая адразу ж паведаміла Марку сваю гісторыю: «Калі я жыла яшчэ з бацькамі, пасвіла гусі ў полі, воўк схапіў мяне і занёс у лясныя нетры, кінуў там, а сам знік. Блукала я па пушчы, плакала і крычала, не ведаючы, у які бок падацца. Раптам на мой голас прыляцела ў воблаку чорнае птушкі Аксіня, перамянілася ў кабету і, узяўшы мяне за руку, сказала:

– Ты не выйдзеш з гэтае лясное пустэльні. Нападуць на цябе дзікія звяры і разарвуць. Ідзі лепш у маю хату, у мяне жыць весела,

што вечаар скокі і песні» [1, с. 43]. Праз пакутніцкі жаночы вобраз Ганны Марка вымушаны зноў вярнуцца да невыноснага пачуцця распачы, бо разумее, што ён сам стаў прычынай няшчасця дзяўчыны.

Ян Баршчэўскі тым самым паказвае прыклад тых учынкаў, якія прыводзяць чалавека да аблічча жывёлы. Аўтар даказвае, што без добрых і ўсвядомленых дзеянняў чалавеку немагчыма вярнуцца ў сваё былое аблічча, а вера ў боскую справядлівасць дазваляе Яну Баршчэўскаму і героям яго апавяданняў спадзявацца, што «чорныя хмары» знікнуць.

Такім чынам, у апавяданнях зборніка «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» Ян Баршчэўскі яскрава раскрывае два супрацьлеглыя тыпы жаночых вобразаў – гэта вобразы набожных і чыстых жанчын (Агапка з апавядання «Пра чарнакніжніка і пра цмока, што вылупіўся з яйка, знесенага пеўнем» або вобраз Алюты з апавядання «Зухаватыя ўчынкi»), якія дапамагаюць звычайна мужчынам пазбавіцца ад праяў нячыстай сілы, і вобразы жанчын-чараўніц (Арына з апавядання «Зухаватыя ўчынкi» і Аксіня з апавядання «Белая Сарока»), якія карыстаюцца праявамі цёмнай магіі і маюць сувязь з варожай д'ябальскай энергіяй толькі дзеля свайго далейшага існавання, памнажаючы зло.

Спіс літаратуры

1 Баршчэўскі, Я. Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / Я. Баршчэўскі. – Мінск, 2005. – 214 с.

2 Хаўстовіч, М. В. Мастацкі метада Яна Баршчэўскага : навуковае выданне / М. В. Хаўстовіч. – Мінск : БДУ, 2003. – 204 с.

*УДК 821.163.2: 821.163.4:821.161.3-1*А.Разанаў*

А. Д. Дакукін

Навук. кір. – А. М. Мельнікава, д-р філал. навук, прафесар

АЛЕСЬ РАЗАНАЎ ЯК ПЕРАКЛАДЧЫК З БАЛГАРСКОЙ І СЕРБСКАХАРВАЦКАЙ МОЎ

У артыкуле даецца характарыстыка дзейнасці А. Разанава па перакладзе мастацкіх тэкстаў з балгарскай і сербскахарвацкай моў. Адзначаецца, што да паўднёваславянскай культуры пісьменнік